

Györffy Miklós

Az írás mint gondolati kísérlet

Robert Musilról

■ Robert Musil, akinek *A tulajdonságok nélküli ember* című regénykolosszusát a manapság divatos rangsorok a XX. század legjelentősebb regényei közé sorolják, eredetileg nem is írónak készült. Pontosabban pályájának műszaki és természettudományos kezdeteit ugyanúgy a matematikai racionalitás és egzaktság motiválta, ahogy később megszülető szépirodalmi művei is a racionális és egzakt gondolkodást, a kísérleti pszichológia felismeréseit érvényesítették az irodalmi ábrázolás és stílus terén. 1913-ban, 33 éves korában *A matematikus ember* című esszéjében többek közt ezt írta: „Korunkban nemcsak olyan szellemi energiák jelenvalóak, amilyenek még soha nem léteztek, hanem a szellemnek olyan egybehangzásával és egységével is számolhatunk, mint még soha. Balgaság azt állítani, hogy mindez merőben a tudásra irányul, mert a cél már régóta a gondolkodás. Mélységet, merészséget, újdonságot szorgalmazó igényeivel egyelőre még kizárólag a racionálisra és tudományosra szorítkozik. De az ész terjeszkedik, és mihelyt eléri az érzést, szellemmé válik. Ezt a lépést megtenni a költők dolga.”¹

Már naplójegyzetei elején, húszéves korában „monsieur le vivisecteur”-nek, azaz „élveboncoló úr”-nak nevezte magát. „Életem: egy lelki vivisecteur kalandjai és tévelygései a huszadik század kezdetén.”² Aprólékosan részletezve, részvétlen pontossággal és irodalmi érzéketlenséggel leírta például naplójában, hogyan agonizálnak hosszadalmasan a légyapírra ragadt legyek. Ki az, aki nem arra kíváncsi, hogy rendeltetészerűen működik-e a légyfogója, hanem arra – még másnap is! –, hogyan viselkednek a légyapírra ragadt legyek? Musil kutató és elemző figyelme a legyek agóniájától saját ösztönéletén át matematikai és politikai kérdésekig végtelenül sok mindenre kiterjedt, és mindenkor tárgyához az olyan ember tárgyilagosságával közelített, aki mintegy önmagát, tulajdonságait kizárva, elevenen, működés közben boncolja fel preparátumait. A naplóírás lett megfigyeléseinek és gondolkodási kísérletezésének mindennapi gyakor-

lóterepe, és az itt működtetett szüntelen reflexivitásból szűrődtek le a kidolgozott művek, a *Törless iskolaévei*, az elbeszélések, a drámák, az esszék s végül a főmű, *A tulajdonságok nélküli ember*.

Musil szülei eredetileg katonatisztnek szánták. 1892-ben, 12 évesen beírták az eisenstadti (Kismarton) katonai alreáliskolába. Apja gépészmérnök és főiskolai tanár volt, egyedüli fia születése idején, 1880-ban épp a karintiai Klagenfurtban, de előtte is, utána is gyakran változtatta működése színterét a Monarchián belül aszerint, hol kapott kedvező állásajánlatot. Temesváron született, Grazban tanult, Klagenfurtból 1881-ben családotul a csehországi Komotauba (Chomutov) költözött, innen pedig egy év múlva Steyrbe. 1891-ben docens lett a brünni műszaki főiskolán. Robert fia 1894-ben a morvaországi máhrisch-weisskircheni (Hranice na Morave) katonai főreálban folytatta kadétiskolai tanulmányait, és később ez az intézmény lett a *Törless*ben ábrázolt konviktus modellje. Katonai kiképzésének utolsó állomása a bécsi műszaki katonai akadémia lett volna, ahol tüézertisztnek képezték volna ki, de nem sokkal tanulmányai megkezdése után Musil hátat fordított a tiszt pályának, és 1898-ban apja beleegyezésével, aki ekkor már rektor volt, átiratkozott a brünni műszaki főiskolára. Gépészmérnöknek tanult, és képzésében már ekkor nagy helyet foglaltak el a természettudományos ismeretek. Szabadidejében az annak idején újdonságnak számító sportklubokban sportolt: vívott, úszott, teniszezett, kerékpározott. A versenysport témája később többször felbukkant írásaiban.

1901-ben mérnöki diplomát szerzett, és megkezdte egyéves önkéntes katonai szolgálatát. 1902-ben apja rábeszélésére, de egyben belső bizonytalanságból is, gyakornok lett a stuttgarti műszaki főiskolán. Vadonatúj, modern laboratórium állt rendelkezésére, és feltehetőleg itt fogalmazott meg benne annak az eszköznek a gondolata, amelyet 1906-ban konstruált meg a színérzékelés vizsgálatára, és amit később találmányként szabadalmaztatott.

A Musil-féle színpörgettyűnek (*Farbkreis*) nevezett korongot hosszú évekig használták a pszichológusok. Ígéretes mérnöki pálya állt tehát előtte, de közben érlelődött benne az újabb pályamódosítás szándéka: érdeklődése mindinkább az irodalom, a filozófia és a pszichológia felé fordult, naplójegyzeteket készített, és írni kezdte a *Törless iskolaévei* című regényét. Távozott Stuttgartból, és 1903-tól 1908-ig filozófiát és pszichológiát hallgatott a berlini Friedrich Wilhelm Egyetemen. Megismerkedett a kísérleti pszichológiával és az úgynevezett Gestalttheorie-val, valamint Ernst Mach filozófiai nézeteivel. 1908-ban *Adalékok Mach tanainak megítéléséhez* című, idevágó disszertációjával doktorált. Sikeres doktori vizsgáján a főtárgy a filozófia volt, a melléktárgyak: fizika és matematika.

Musil ekkor 28 éves, és ismét válaszut előtt áll. A grazi egyetem állítólag docensi állást ajánlott fel neki. A 30-as évek végén készített önéletrajzi jegyzeteiben így ír erről: „Úgy látszik, természetes fejlődési utamnak így kellett volna alakulnia: a grazi docentúra elfogadása. Az unalmas asszisztensi tevékenység türelmes viselése. A pszichológiai és a filozófiai fordulat szellemi átélése.”³ De időközben, 1906-ban már kiadták első irodalmi művét, a *Törless iskolaéveit*, amelynek kéziratát először három kiadó is elutasította ugyan, de Alfred Kerr, a tekintélyes kritikus közbenjárásának köszönhetően végül mégis megjelenhetett. Nagy sikert aratott, ám nem csak ez indíthatta Musilt arra, hogy tépelődése eredményeként, számolva a kockázatokkal, a filozófia doktoraként is az írói pályát válassza. A *Törless* arról tanúskodott, hogy Musil a természettudományok és a pszichológia öt foglalkoztató forradalmi felfedezéseit elsősorban szépirodalmi formában tudja és akarja továbbgondolni.

A *Törless* valójában nem más, mint az irracionalitás racionalizálásának irodalmi kísérlete. Olvashatjuk persze – és annak idején főleg így is olvasták – a századforduló szellemi divatját kissé elkésve követő lélektani regényként, illetve fejlődésregényként is: eszerint a rendezett, polgári környezet otthonosságából érkező főhős, Törless növendék története arról szól, hogy a kadétiskolában hogyan eszmél rá önmagára és a világra, milyen felkavaró élmények érik, hogyan fogadja be és dolgozza fel ezeket. A regény érzékeny lélekrajzzal ábrázolja Törless konfrontálódását az ismeretlen és fenyegető környezettel, amelyben mellelesleg – főleg Ottlik Géza hasonló témájú regényével összevetve – viszonylag mellékes szerepet játszik maga az iskola és annak katonás rendje. Annál hangsúlyosabbak és fontosabbak azok az intellektuális és morális megrázkódtatások, amelyek Törlesst a kadétiskola jelképes terében a külvilág irracionalitása felől érik.

Tapasztalatokat szerez arról az idegen világról, amely túl van az ismerős, érthető, otthonos polgári életen.

Az irracionalitást a szexuális ösztön, a matematikai és kozmikus végtelen, valamint a hatalomvágy szadista perverzciója képviseli a regényben. Törless és társai szabadidejükben kijárnak a konviktusból a falusi kocsmába, ahol egy falusi lány, Božena szexuális szolgáltatásokat nyújt nekik. Törlesst Boženában nemcsak „az érésben levő ember titkos, céltalan, személytelen és mélabús érzékisége” vonzza, „amely olyan, mint tavasszal a nedves, barna, csirázó talaj, s mint a sötét, föld alatti vizek, amelyek csak a kedvező alkalmat várják, hogy felszínre törjenek”,⁴ hanem a szégyen és a büntetéstől való félelem izgalma is. „Nem tehetne mást, mint hogy megszökjék, vagy könyörgésre fogja a dolgot. Vagy kérhetne védelmet Boženától. Erre a gondolatra végigfutott a hátán a hideg. De hiszen éppen ez az! És csakis ez! És ezenkívül semmi! Ez a rettegés, ez a maga feladás, ez csábította újra meg újra. Ez az ugrás a kiválasztottak pozíciójából a közönséges emberek közé! Leereszkedni hozzájuk – még mélyebbre, náluk is mélyebbre!”⁵

Törless érzéki tévelygéseinek (a regény eredeti német címében nem „iskola évekről” van szó, hanem „tévelygésekről”, „összezavarodásokról”: *Die Verwirrungen des Zöglings Törleß*) másik fókusza egy osztálytársa, Basini, tehát egy fiú – talán nem véletlen a két név összecsengetése. A *Törless* legmerészebb és legismertebb részletei azok, ahol arról van szó, hogy Reiting és Beineberg, két erőszakos, kegyetlen fiú, a konviktus padlásán, a vörös kamrában, Törless szemé láttára miként lelnek perverz gyönyört, érzéki élvezetet abban, hogy levetkőztetik és megverik a szép és puhány Basinit. Minden jel szerint fajtalanok is vele. Végül magát Törlesst is hatalmukba kerítik ezek a zavaros érzések, és amikor a megalázott Basini készségesen neki is felkínálkozik, Törless néhány percig nem tudja kivonni magát a hófehér, meztelen test izgató szépségének hatása alól: „Basininak szép termete volt; testén a férfias formáknak szinte nyoma sem látszott, szűziesen karcsú volt és sovány, akár egy fiatal lány. És Törless idegeibe forró, fehér lángokkal kapott bele ez a meztelenség. Lenyűgözte ez a szépség. [...] Kábító, meleg lehelet áradt a meztelen bőrből, valami puha és hízelgő sóvárgás.”⁶ Basini mély megrázkódtatást vált ki benne: „Gondolatai blaszfémiát űztek. Rothadt, édeskés szag szállt fel belőlük, és összezavarta őt. Lealacsonyodni; feladni önmagát; beletemetkezni a bűn fakó, ölmos, mérgezett leveleibe – ez az álmain lebegő anyagtalan, távoli tükörkép egyszer csak élő valóság lett Basini által.”⁷ Törless zavarát, érzéki izgalmát az váltja ki, hogy neki

már nem kell Basinit brutálisan megfélemlítenie, azt elégezték helyette gonosz társai. Nem is véletlenül Basini az áldozat, ő szinte kihívta, hogy megalázzák. Törless tehát „készen” kaphatná meg őt, és éppen ez a lehetőség kísérti meg. Hogy csak rajta áll, mi történik. Simogathatná, megverhetné, megerősíthatná. Ez okozza benne a hatalom bódító-érzéki szédületét.

Reiting és Beineberg az irracionalitás vámszedői és bitorlói, haszonélvezői és meggyalázói. Bennük Musil látónoki módon a totális rendszerek diktátorait előlegezte meg – mint ő maga írta később: „in nucleo” – csírájukban. Beineberg a szellem, az írástudás árulásának kezdeménye, az ideológiai obskurantizmus és a demagógia kicsinyített mása. Reiting a cselekvő, hódító, gátlástalan és öntelt diktátor, sőt a mások megalázásában, kínzásában örömet lelő sadista pribék típusát előlegezi. Mindkettőjükben összekapcsolódik a hatalom és nemiség pervertálódása. A nyomorult áldozat kínzása, megalázása perverz szexuális gyönyört szerez számukra.

A szexualitás félelmetes mélységeit Musil személyes tapasztalatból is ismerhette. Mint korai feljegyzéseiből kiolvasható, egyéves katonai szolgálata idején prostituáltakkal való közönségek következtében megbetegedett szifiliszben. 1902 márciusától másfél évig higannyal kezelték. Ő meggyógyult, de feltehetőleg megfertőzött egy nőt, akivel több évig tartó viszonya volt, és aki szifilisz okozta vetélés után, 1907-ben meghalt. *Tonka* című, 1923-ban megjelent novellájának hősnőjét ez a szeretője ihlette.

Szó szerint az irracionalitással szembevisíti Törlessét a végtelen absztrakciójával való találkozása. Egy alkalommal hanyatt fekszik a park fűvében, és félálomban az égre hunyorog. „És Törless hirtelen észrevette – mintha először látná életében –, milyen magas az ég. Ijesztő volt. Éppen fölötte, kimondhatatlanul mély lyuk világított kéken a felhők között. [...] A végtelen!... Most egyszerre belényilallt, hogy ehhez a szóhoz valami rettenetesen nyugtalanító tapad. Úgy érezte, mintha ez a szelídített fogalom, amely hosszú időn át engedelmes eszköze volt apró mutatványainak, most váratlanul kitört volna ketrecéből... Ott állt elevenen és ugrásra készen az égbolton, és gúnyosan nézett le Törlessre.”⁸

Törless engedélyt kér a matematikatanártól, hogy meglátogathassa és kérdéseket tehessen fel neki a végtelen kérdéséről. A tanár persze mellébeszél, azzal érvel, hogy a tanítás elemi fokán, ahol ő még tart, sok mindenre nagyon nehéz megadni a megfelelő magyarázatot. És hogy végérvényesen elintézza a kérdést, átnyújtja Törlessnek Kant műveinek díszkiadását.

Musil magyarországi ismertségének kibontakozása idején, *A tulajdonságok nélküli ember* fordításának megjelenése után – ami nagyjából egybeesett Ottlik Géza kanonizálódásával –, többekben fölmerült a kérdés, vajon van-e valamilyen kapcsolat az *Iskola a határon* és a *Törless iskolaévei*, illetve Ottlik és Musil között. Mindkét regény egy-egy határszéli katonaiskolában játszódik, az egyik még a Monarchiában, a másik nem sokkal annak bukása után, Kőszegen. Mindkét szerző saját kadétiskolai élményeiből merítette regénye tárgyát, mindkét regényben olyan iskoláról van szó, ahol az ismeretlennel, az érthetlennel, a szorongatóan újjal és idegennel találják szembe magukat a növendékek. „Határ”-ra érkeznek, sőt azt át is lépik. Musil is, Ottlik is hamar hátat fordított a tisztí pályának, nem utolsósorban természettudományos és matematikai érdeklődésüknek engedve. Mindketten kerülő úton közeledtek az irodalom felé, és végeredményben az irodalom kívülállói, amatőrjei maradtak. Ugyanakkor nem ismerték egymást, Musil meghalt 1942-ben, mielőtt Ottlik pályája kibontakozott, Ottlik pedig nem ismerte sem Musilt, sem a *Törless*-t, amikor az *Iskola a határon*-t írta. A szorosabb poétikai vizsgálat, a fent említett általánosságokon és véletleneken túl, amelyek közös nevezője legfeljebb az, hogy mindkét író egyazon történelmi és kulturális térség szülőtte volt, nem is állapít meg hasonlóságokat a két regény között.

Doktorátusának megszerzése után Musil az írói tevékenység kedvéért letett ugyan az egyetemi és tudományos pálya folytatásáról, de sokáig, több mint egy évtizedig csak elvétve jelent meg egy-egy novellája, és azok fogadtatása a közelébe sem ért a *Törless*-ének. Megélhetése érdekében könyvtárosi állást vállalt a bécsi Műszaki Főiskolán, közben kisebb esszéket publikált folyóiratokban. 1914-ben egy időre Berlinbe költözött, ahol a könyvkiadó Samuel Fischer nevezetes *Neue Rundschau*-jának lett szerkesztőségi munkatársa. Aztán kitört az I. világháború, amelyet Musil, sok más neves író kortársához hasonlóan, lelkesen üdvözölt, új embertípus létrejöttét, új eszmék kialakulását várta tőle. Tartalékos tisztként bevonult a császári és királyi hadseregbe, 1914-től 1916-ig az olasz fronton állomásozott, ahol főleg szervezési feladatokat kellett ellátnia. Mikor súlyosan megbetegedett, felmentették a harctéri szolgálat alól, és ettől fogva Bolzanóban egy katonai újságot szerkesztett. 1918-ban kinevezték a bécsi *Kriegspressequartier* (Sajtóhadiszállás) kiadásában megjelenő *Heimat* (Haza) című háborús propagandalap szerkesztőjének. Musil mellett a kortárs osztrák irodalom és publicisztika olyan jeles alakjai is közreműködtek az újság szerkesztésében, mint Franz

Blei, Egon Erwin Kisch, Albert Paris Gütersloh és Franz Werfel. Tekintettel a k. u. k. hadsereg magyar anyanyelvű katonáira, a lapnak *Üzenet* címmel volt magyar változata is.⁹ Bár később, *A tulajdonságok nélküli ember* első két kötetének megjelenése után, 1932-ben a tagság többségének szavazata alapján állítólag azzal utasították el Musil felvételét a Művészetek Porosz Akadémiájába, hogy „költő léte túlságosan intelligens”, úgy látszik, ez sem volt elég, hogy kezdettől fogva átlássa a háború esztelenségét. A Monarchiához fűződő felemás, bár az évek múlásával sokat változó viszonyába olyan körülmények is beleszólhattak, mint hogy például apját, az udvari tanácsost és a brünni Ferenc József Műszaki Főiskola professzorát I. Károly császár (Magyarországon IV. Károly király) 1917-ben nemesi rangra emelte, és mivel ez a cím örökletes volt, ettől fogva Musil éppenséggel maga is az osztrák nemesség tagjának érezhette magát.

Mindez csak addig segített rajta, anyagilag legalábbis, amíg a *Heimat* megszűnése után 1922. december 1-jéig ezredesi rangban az Állami Hadügyi Hivatal tanácsadója maradhatott. Ez a sine cura nem járt sok munkával, és túrhetően megfizették. A hadügyhöz, egyáltalán a császári közigazgatáshoz való közelsége azzal a később kamatoztatott előnnyel is járt, hogy bepillantathott a „kákániai” hivatalok világába, és főművében így megalothatta a Monarchia halhatatlan szatírját.

A 20-as évektől haláláig Musil előbb Berlinben, majd Hitler hatalomátvétele után Bécsben, végül az Anschluss után, emigránsként Genfben főművén, *A tulajdonság nélküli ember* című regényén dolgozott, többnyire komoly anyagi nélkülözések közepette. Életrajza ettől fogva úgy szólván egybeesik monumentális műve keletkezésének történetével. 1920-ban még befejezte *A rajongók* című színdarabját, amelyet 1921-ben egy drezdai kiadó ki is adott, de bemutatójára csak 1929-ben került sor Berlinben, mégpedig botrányos körülmények között. A darabot, amelyet a színházak többsége mindmáig előadhatatlan könyvdramának tart, Musil engedélye nélkül, brutálisan megcsonkítva adták elő. 1981-ben, Musil születésének századik évfordulóján mindenesetre Bécsben is és Berlinben is emlékezetes bemutatót tartottak *A rajongókból*. 1924-ben a Rowohlt kiadónál *Drei Frauen* (Három nő) címmel megjelent egy kötetben három, önéletrajzi ihletésű novellája, amelyeket korábban már külön-külön is kiadtak. Ez a kötet nagy szakmai elismerést hozott Musilnak, megkapta érte a Kleist-díjat, és ez, legalábbis német nyelvtérületen, megszilárdította írói rangját. Ezt véglegesítette 1930-ban, illetve 1932-ben *A tulajdonságok nélküli ember* első két kötetének megjelenése: Musil irodalmi körökben régóta

várt regénye a befogadás nehézségei, a harmadik rész befejezetlensége, valamint az 1933-ban bekövetkező náci hatalomátvétel ellenére meglepően nagy sikert aratott. Igaz, akik arra számítottak, hogy az egyelőre félbemaradt regény hamarosan folytatódni fog, csalódtak, mert Musil életében már nem jelent meg újabb kötete.

A tulajdonságok nélküli ember kezdetei valójában Musil irodalmi és gondolkodói pályakezdéséig nyúlnak vissza. 1905-ben, tehát még a *Törless* megjelenése előtt említ először naplójegyzeteiben egy olyan regénytervet, amely a főmű csírájának tekinthető. Naplójában később is gyakran előfordulnak olyan feljegyzések, amelyek a terv folyamatos meglétére és alakulására vallanak, bár az elkészült (?) mű ismeretében alig felismerhetők. A regény végleges címe csak 1927–1928 körül született meg. Musil előzőleg többek közt a *Der Spion* (A kém) és a *Der Erlöser* (A megváltó) címeken is emlegette művét. 1926-ban egy berlini hetilapban interjú jelent meg vele, és készülő regényét itt *Die Zwillingschwester* (Az ikertestvér) címen nevezi meg, arra utalva ezzel, hogy a harmadik részben színre lépő Agathe, Ulrich, a főhős húga lélekben bátyja ikertestvérévé válik. Eredetileg a főhőst sem Ulrichnak hívták, hanem többek közt Andersnek, ami beszélő név lett volna, azt jelenti: „más” vagy „másként”, és a főhős kezdettől fogva számításba vett „lehetőségérzékére” utalt. Bizonyos fokig éppen ez a „lehetőségérzék”, Musil gondolkodásának, a regény koncepciójának ez a lényeges eleme volt az egyik fő oka annak, hogy a kézirat sehogy sem bírt végleges formát ölteni. Írás, illetve korrektúrázás közben Musilnak minduntalan kétségei támadtak, hogy a folytatásban a lehetséges utak közül melyiket válassza, és a döntés gyakran azzal a következménnyel járt, hogy visszamenőleg is át kellett írnia fejezeteket. Előfordult, hogy több száz oldalas szakaszok többféle változatokban éltek egymás mellett, és ezekből kellett az új, végleges szöveget létrehozni. Egyre csúszott a kézirat leadása, és a Rowohlt kiadó, amely sokáig havi előlegekkel támogatta az író, végül kénytelen volt ezeket beszüntetni, ami súlyos anyagi válságot okozott Musil életében.

Végül 1930. december 22-én megjelent az első kötet („könyv”), amely az első két részt tartalmazza, összesen 123 fejezetben, és megfelel a háromkötetes első magyar kiadás 941 oldalas első kötetének. A *Bizonyos bevezetés* (Eine Art Einleitung) című első rész mindössze 19 rövid fejezetből áll, az *Az és mégsem az* (Seinesgleichen geschieht) című második 104 fejezetből. A következő két évben a nagy gazdasági válság a Rowohlt kiadót sem kímélte, és emiatt Musil számára még a relatív siker sem hozta meg a remélt anyagi biztonságot. Előremenekült

tehát, lázasan dolgozott a harmadik részen, de a kitűzött határidőre ezt sem fejezte be. *Az Ezeréves Birodalom felé* címmel az elkészült 38 fejezetet 1932-ben anyagi okokból mégis kénytelen volt megjelentetni, többek közt azért, hogy kiségtse a szorult helyzetbe került kiadóját, amely időközben meghirdette a könyvet.

A tulajdonságok nélküli ember főhőse, Ulrich, szerzőjéhez hasonlóan sem tisztként, sem mérnöként, sem matematikusként nem találta helyét Kákániában, „e közben már letűnt, soha meg nem értett államban, mely annyi mindenben volt elismeretlenül is példaszerű”,¹⁰ vagyis az Osztrák–Magyar Monarchiában, amely az is volt és mégsem az. Lemond öröklött, készen kapott tulajdonságairól, a közmegegyezés által szentesített, de valójában egyre megfoghatatlanabb valóságú érzelmekről és eszmékről, hogy helyettük újakat keressen magának a lehetőségek világában. Egy évre „szabadságra megy” az életéből, „hogyan megfelelő alkalmazást találjon képességeinek”, azaz gondolkodik. Mindennek megkérdőjelezi az érvényét, és mindenre, elsősorban önmagára nézve fölteszi a kérdést: nem lehetne-e másként?

Az első két rész az Osztrák–Magyar Monarchia nagyszabású, szatirikus társadalmi és szellemi tablója. Annak a számbavétele, ami érvényét veszítette, ami nevetségesen anakronisztikus, amin túl kell lépnie Ulrichnak. A cselekmény magva a nevezetes „párhuzam akció”. Egy exkluzív társaság tagjai nem sokkal az I. világháború kitörése előtt elhatározzák, hogy 1918-ban méltó módon megünneplik Ferenc József osztrák császár trónra lépésének hetvenedik és Vilmos német császár uralkodásának harmincadik évfordulóját. Az akció célja: kitalálni, mi Ausztria. Kákániának ugyanúgy meghatározatlan, bizonytalan az azonossága, mint Ulriché. Ausztria nem konkrét valóság, hanem valami, aminek a valóságát ki kellene találni. Üléseiken az akció résztvevői vezéreszmét vagy „nagy jelet” keresnek a soknemzetiségű, de azért elsősorban osztrák császárság számára. Az alaphelyzet és a belőle fakadó bonyodalmak, a végtelen tanácskozások és eszmecserek radikális ironiája, hogy a regény olvasása idején az akció már teljesen értelmetlen, hiszen a kitűzött időpontra mindkét birodalom megbukott.

Ulrich az apja révén kerül kapcsolatba a párhuzam akciót kezdeményező Leinsdorf gróffal. Az ő ajánlására nevezik ki a kör főtítkárává. Afféle médiumszerepet tölt be, közvetít a szereplők és az olvasó, illetve a szerző között. E hivatala ironikus képe annak a törekvésének, hogy megvizsgálja és anakronisztikus oldalukról láttassa az akcióban felkínálkozó eszméket. Ő maga a „szabadsága” idejére mintegy felfüggeszti magában érvényüket, a kör

többi tagja viszont mind ezeknek az eszméknek, magatartásmintáknak egy-egy jellegzetes hordozója.

A kör középpontja, lelke Ermelinda Tuzzi, Ulrich unokahúga, akit szentimentális, rajongó természete miatt Ulrich a szerelem platóni papnője nyomán Diotimának nevez. Férje, Tuzzi befolyásos külügyminisztériumi osztályfőnök, tetőtől talpig feddhetetlen úriember. A szépasszony számára a párhuzam-akció mindenekelőtt arra kínál esélyt, hogy szalonja az előkelő bécsi társaság találkozóhelyévé léphessen elő, ő maga pedig választékos lelki kapcsolatokat ápolhasson kifinomult szellemű férfakkal, többek közt Ulrichhal.

A kör előkelősége és szellemi atyja Leinsdorf gróf, az ősi osztrák arisztokrácia képviselője, aki bizonyos fokig Ferenc József vonásait viseli. Tőle származik a nagy hazafias akció gondolata, ő a mozgalom fő hajtóereje, ő szemeli ki titkárnak Ulrichot. Az udvar elkötelezett híveként a jubileumot a Monarchia sziklaszilárd egységének ünnepéül szánja. Szólamaiban valami össznépi erődemonstráció elmosódott körvonalai bontakoznak ki. Abban bízik, hogy az akció majd mintegy magától fog működni, ahogy maga a Monarchia is működik. A tiszteletreméltó, idős mágnás megnyitó beszéde előrevetíti az akció végzetét: nagy és üres szavak tűzijátéka közepette fog elhamvadni.

Leinsdorf gróf szárnyaló semmitmondását különféle érdekcsoportok igyekeznek a maguk javára fordítani. A bizottságban ezért csakhamar teljes zűrzavar lesz úrrá. A hadügyminisztériumot az apró termetű, látszólag ügyű, korlátolt és ártalmatlan, de a hadsereg igazát és érdekeit mégis szívós makacssággal védelmező Stumm von Bordwehr tábornok képviseli, aki úgy tenne rendet a civil eszjárás világában, hogy egyetlen vezéreszmének rendelné alá az akciót: a katonai erő és a fegyverkezés céljának. Jelszava: ha békét akarsz, készülj a háborúra.

Kulcsszerepet játszik az akcióban és a társaság leple alatt folytatott politikai manőverezésben dr. Paul Arnheim, porosz-zsidó nagytőkés, aki színleg az osztrák-német párhuzam fő szószólója, de mint végül kiderül, az akció támogatása révén csak egy óriási üzletet szeretne nyélbe ütni: rátenni a kezét a nagy hasznot ígérő galíciai olajmezőkre. Alakjában tüntetően egyesül vagy, műveltség és gazdasági hatalom. Modellje Walter Rathenau német nagyiparos és liberális politikus volt, a weimari köztársaság külügyminisztere, akit 1922-ben szélsőjobboldali merénylők meggyilkoltak. Arnheim elkápráztató sokoldalúsága, nagyvilági fellépése főleg Diotimát bővíti el, és bár elragadtatottságát kormánykörök, beleértve férjét és a hatáskörébe tartozó osztrák diplomáciát, némi gyanakvással figyelik, a rajongó hölgy nemcsak az akció

számára nyeri meg a porosz nábobot, hanem platóni régiókba emelkedő „lelki barátságot” is köt vele, amely olyan, mint „két hegycsúcs néma találkozása”.¹¹ Vonzalmuk erotikus feszültsége ugyanúgy nem oldódik meg, ahogy az akció is beteljesületlen marad.

A párhuzam akció mellett Ulrich más körökkel is érintkezik. Alakja eszmei és pszichológiai vonatkozásban különféle személyiségváltozatok és személyiségzavarok széles körét fogja össze. Olyasféle fókuszpontja ő a kor eszmeáramlatainak, mint Hans Castorp Thomas Mann *A varázshegyében*. Walter, ifjúkori művészbarátja élesen bírálja Ulrich szkeptikus racionalizmusát és új keletű politizálását, és féltékenyen védelmezi magában azt a képességet, hogy feltétel nélkül és közvetlenül át tudja engedni magát az érzéki benyomásoknak és az intuitív sugallatoknak. Zavaros nietzscheánus ideológiát prédikál Meingast, a filozófus, akinek profetikus és apokaliptikus víziói, demagóg jelszavai, önimádó kultusza a századforduló eszmei zűrzavarát idézik. Walter neurotikus felesége, Clarisse még a férjénél is inkább Meingast hatása alá kerül, és lázas, túlfűtött keresésében az elmeháborodásig sodródik. Nagy szerepet játszik ebben Moosbrugger, a kéjgyilkos ács, akinek büntette: egy prostituált bestiális meggyilkolása és az ács bírósági pere a többi szereplőt is erősen foglalkoztatja mindvégig, és egy sor eszmecserére ad alkalmat, amelyekben az eset kapcsán az erkölcs, az akaratszabadság és a beszámíthatóság kérdéseit taglalják.

Az eszmék zűrzavarát példázza, hogy Gerda Fischel, a liberális zsidó bankár lánya a szülői ház polgári biztonságát antiszemita „keresztény-germán” ifjak társaságával cseréli fel, akik a tősgyökeres németiség eljövendő hivatásáról hangoztatnak demagóg jelszavakat. Gerda egyben további változat a túlfűtött, de feloldatlan és frusztrált szexualitás témájára, amely a meghíusuló párhuzam-akció és az eszme-vákuum analógiájaként végigvonul a regényen: Diotima és Arnheim kapcsolatán kívül Ulrich szerelmi viszonyait is jellemzi.

A társasági körök alakjaiban megtestesülő tulajdonságokkal vitázva, azokkal szemben mindinkább ironikusan elutasító álláspontra helyezkedve, Ulrich gondolati utópiákat dolgoz ki, amelyek azonban bizonyos fokig szintén ironikusan értendők. „Az egzakt élet utópiája”, a Musilnál már rég ismerős módon, a matematika és természettudományok metodikáját kívánja érvényesíteni az érzelmi és szellemi kérdésekben. „Az esszéizmus utópiáját” „a pontosság és a lélek főtítkárságában” szándékozik intézményesíteni. „A másik állapot” utópiája valamiféle szekularizált unio mysticát, misztikus egyesülési élményt vesz célba. Ulrich itt átlépi annak a világnak a

küszöbét, amelyben eddig élt, sőt e világ fogalma meg is szűnik számára.

Gondolati utópiáinak közös nevezője, hogy a logikai és grammatikai szabályokon alapuló, racionális gondolkodást akarják valamiféle intuitív vagy misztikus átélés felé túlhaladni. Kortársához, Ludwig Wittgenstein osztrák filozófushoz hasonlóan Musil úgy vélte, hogy a fogalmi gondolkodás, amely a nyelven alapszik, nem a világ valóságos viszonyait tükrözi vissza, hanem önnön logikai és grammatikai szabályait. Ulrich olyan gondolkodási modellt akart teremteni utópiáival, amely egységbe foglalja a részekre bontó racionális analízist és a lényegre megragadó intuíciót. A két megismerési módot egymás komplementer kiegészítésének tekintette. Kereste mindenekelőtt e „racionalizált misztikának” a nyelvi kifejezési lehetőségeit, és ezt abban az ironikus esszéstílusban vélte megtalálni, amely a lehetőségek előtt mindig nyitott gondolkodási kísérletezésnek lehet alkalmas hordozója. Egyszerre jellemzi ezt a stílust az egzaktság, a pontosság, valamint a metaforikus kifejezőmód. Musil intellektuális metaforái azonban nem ornamentálisak, hanem szigorúan funkcionálisak. Céljuk a pontosan elkülönített részek egybeláttatása, olyan viszony létrehozása hasonló és hasonlított között, amely csak intuitív módon átélethető.

A második könyv, vagyis *Az Ezeréves Birodalom felé (A bűnözők)* című harmadik rész azzal kezdődik, hogy Ulrich értesül apja haláláról, és hazautazik szülővárosába. Itt viszontlátja 27 éves Agathe húgát, akiről már csaknem megfeledkezett. Agathe férjénél van ugyan, de elege van filiszter férjéből, és szabadulni akar tőle. Ő is „szabadságot akar kivenni életéből”. A két testvér között bensőséges kapcsolat alakul ki. Felfedezik egymásban azt, ami közös bennük. Így lelkileg, érzelmileg „ikertestvérek” lesznek, mint a regény korai címváltozata sugallta, és „szent beszélgetéseikben” ez valamiféle átszellemült testvérszerelem alakját ölti. Bécsbe költöznek, és a „másik állapot” kalandjának élnek, amelyben úgy vélik: az Ezeréves Birodalom felé vezető közös útukon a lehetséges dolgok határvidéke felé sodródhatnak. Ulrich szerint létezésük arra a szabadságra emlékeztet, amellyel a matematika folyamodik olykor az abszurdhoz, hogy eljusson az igazsághoz.

A „másik állapot” utópiája, a testvérszerelem jellegzetes és merész musili metafora. Ulrich valamilyen elvesztett egységet él át újra benne. Számára Agathe önmaga álomszerű megismétlődése és változata. Húgában önmagát szereti, és önmagában húgát. E szerelemben én és világ, én és nem-én azonosságának olyan élménye valósul meg jelképesen, amely utoljára a középkorban adatott meg a vallásos embernek, amikor a misztika az Istennel

való egyesülés üdvösségét ígérte számára. Ulrich azzal egyesül, aki a legközelebb áll hozzá, félig-meddig még ő, azaz *testének vére*, de már mégis másvalaki, a rajta kívül eső világ része. A testvérszerelem én és világ azonosulásának mintegy kísérleti úton kigondolt legközelebbi lehetősége, amely hangsúlyozottan evilági, tehát nem az istenkeresés motiválja. Ulrich ösztönösen ráérez erre a lehetőségre, és „kipróbálja”.

Bár ebben a harmadik részben Ulrich és Agathe absztrakt, kontemplatív testvérszerelme az uralkodó téma, a párhuzam-akció és a bécsi társaság alakjai továbbra is színen vannak. Ulrich bevezeti hűgát azokba a körökbe, amelyekben eddig forgott. Ellátogat Clarisse-hoz a bolondok házába, ahol Moosbrugger és Clarisse zilált, lázas lelkiállapota és az örületben való „egymásra találása”, amelynek háttérében Meingast zavaros próféciái állnak, bizonyos mértékig a testvérszerelem patológikus elfajulásaként értelmeződik. A második könyv alcíme: *A bűnözők* így bizonyos ambivalenciát fejez ki. A misztikus élmény kétes ideológiai felhangokkal és „bűnözői” magatartással párosul. Erre utal az is, hogy Agathe meghamisítja apja végrendeletét, hogy az örökségből kirekessze pedáns nyárspolgár férjét. A regény véglegesen kidolgozott anyaga nagyjából ezen a tájon szakad félbe: Ulrich végképp elszakadt a régi tulajdonságaitól, és „a lehetséges dolgok határvidékére” sodró kalandban új tulajdonságok alapjaira ismer.

A 30-as évektől egészen 1942-ig, halála napjáig Musil a regénye folytatásán (és befejezésén?) dolgozott, de már csak egyetlen további fejezetet publikált egy folyóiratban. 1938-ban további húsz fejezetet készült ugyan kiadni a harmadik rész folytatásaként, és ezek már kis voltak szedve, de a korrektúraívek átnézése közben olyan mélyreható változtatásokat hajtott végre a szövegükben, hogy végül úgy döntött, visszavonja őket. Először özvegye, Martha Musil jelentetett meg 1943-ban bő válogatást a hagyatékban fennmaradt, többé-kevésbé késznek tekinthető fejezetekből, valamint a töredékekből, szövegváltozatokból és vázlatokból, ez utóbbiakat úgy rendelve alá egy általa feltételezett befejezés logikájának, hogy keletkezéstörténeti szempontból egymástól távol eső részleteket összekevert és önkényesen egymás mellé sorolt. Halála után az örökösök Adolf Friséét bízták meg a hagyaték rendezésével, és ő 1952-ben megjelentette a „teljes” és „végleges” szövegkiadást (ez volt az 1977-ben megjelent magyar fordítás alapja), amelyről azonban hamarosan kiderült, hogy filológiailag tarthatatlan. Idővel maga Frisé is belátta ezt, és 1978-ban új, javított, átdolgozott kiadást jelentetett meg, egy kötetben, 2154 oldalon, a hagyatékot új elrendezésben csaknem a kétszeresére bővítve. Míg az előző,

„túlhaladott” kiadás minden önkényessége és szükségszerű töredékessége ellenére izgalmas olvasmány, ebben az utóbbiban a filológiai pontosság és szakszerűség élvezhetetlenné teszi a kiadatlan anyag olvasását.

A szövegváltozatok és töredékek értelmezésének egyik vitatott kérdése mindmáig az, hogy a testvérszerelem, mintegy a végrendelet-hamisítás amorálisának szellemében, eljutott volna-e a végső konzekvenciáig, azaz a vérfertőzésig. Az incesztus tabujának áthágásával Ulrich és Agathe végképp megtagadták volna az érvényben lévő társadalmi normákat, azaz egykori tulajdonságaikat – ugyanakkor olyan irányba léptek volna tovább, amely egyrészt csak az orgazmus extázisának pillanatnyi élményében kínált volna „másik állapotot”, másrészt a benne rejlő „bűnöző”, aszociális tendenciánál fogva tévútnak bizonyulhatott volna. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy Musil először erre a radikális megoldásra hajlott – az *Utazás a paradicsomba* című fejezetvázlat tartalmazza az idevágó részleteket –, élete végén azonban másféle végkifejeletet keresett.

A tulajdonságok nélküli ember befejezetlensége valószínűleg csak részben tulajdonítható Musil idő előtti halálának. Egyúttal koncepcionális kérdés is, azaz magának a regényvállalkozásnak a természetéből következett. A régi „tulajdonságok” elvetése, az újak keresése, akár csak gondolati úton is, azt feltételezte, hogy Ulrich és persze maga Musil képes önmagát szellemileg újratementeni. Ez azonban meggyőző, hiteles új eszmék híján utópiának bizonyult.

JEGYZETEK

- 1 MUSIL, Robert: *Esszék*. Ford. GYÖRFFY Miklós, Pozsony, Kalligram, 2000, 43.
- 2 MUSIL, Robert: *Naplók*. Ford. GYÖRFFY Miklós, Pozsony, Kalligram, 2006, 11.
- 3 MUSIL: *i. m.* (2006), 601.
- 4 MUSIL, Robert: *Törless iskolaévei*. Ford. PETRA-SZABÓ Gizella, Bp., Európa, 1980, 150.
- 5 Uo., 38–39.
- 6 Uo., 135.
- 7 Uo., 62.
- 8 Uo., 85–86.
- 9 Vö. *Robert-Musil-Handbuch*. Hrsg. NÜBEL, Birgit, WOLF, Norbert, Christian, Berlin, Walter de Gruyter, 2016, S. 437.
- 10 MUSIL, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember I–III*. Ford. TANDORI Dezső, Bp., Európa, 1977, I., 40.
- 11 Uo., 255.